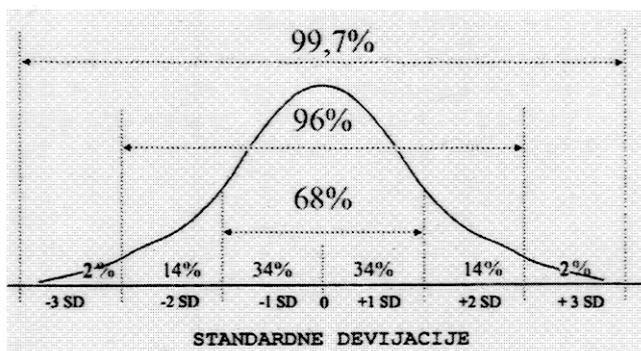

Dr Petar Stojaković

PSIHOLOGIJA ZA NASTAVNIKE

Deseto izdanje

Banja Luka, 2012. godine

Napredovati znači ići korak dalje od očekivanog.

L. Vigotski

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	9
----------------	---

I DIO KAKO PROUČAVAMO LIČNOST

PROFIL SPOSOBNOSTI I OSOBINA LIČNOSTI USPJEŠNOG NASTAVNIKA	
Nova uloga nastavnika	13
Nastavnik i njegovo pripremanje za nastavnički poziv	16
KAKO PROUČAVAMO LIČNOST.....	20
Tipovi i tipologije ličnosti	21
Jungovo shvatanje dinamike i tipologije ličnosti	22
Tipologija ličnosti prema dominantnim vrijednostima	26
Olportova kritika tipologije ličnosti	27
Struktura i dinamika ličnosti	28
Temperament	29
Karakter i crte karaktera	30
ULOGA I INTERAKCIJA NASLJEĐA I SREDINE U RAZVOJU SPOSOBNOSTI	
Sposobnosti kao crte ličnosti	34
Razvoj i socijalizacija ličnosti.....	35
Faktori socijalizacije.....	36
Porodica.....	36
Uticaj škole i vršnjaka	38
Položaj i uloge	39
Zrela ličnost	40
Važnija shvatanja ličnosti	Error! Bookmark not defined.
Frojdova psihoanalitička teorija ličnosti	Error! Bookmark not defined.
Biheviorističko shvatanje ličnosti.....	Error! Bookmark not defined.
Kognitivno shvatanje ličnosti	Error! Bookmark not defined.
Humanističke teorije ličnosti	Error! Bookmark not defined.
Važnost principa humanističke psihologije za nastavu i učenje.....	Error! Bookmark not defined.
Teorije crta i individualnosti	Error! Bookmark not defined.
Profil sposobnosti i osobina ličnosti uspješnog nastavnika	Error! Bookmark not defined.
Lista poželjnih osobina nastavnika.....	Error! Bookmark not defined.

II DIO

ŠTA NASTAVNIK TREBA DA ZNA O KOGNITIVNOM, MORALNOM I PSIHOSOCIJALNOM RAZVOJU UČENIKA

PIJAŽEOVA TEORIJA KOGNITIVNOG RAZVOJA **Error! Bookmark not defined.**

Faze ili stadiji u kognitivnom razvoju **Error! Bookmark not defined.**

Primjeri konzervacije pojmova **Error! Bookmark not defined.**

Primjeri predoperativnog mišljenja **Error! Bookmark not defined.**

Najvažnija dostignuća perioda formalnih operacija **Error! Bookmark not defined.**

Sugestije za nastavnike **Error! Bookmark not defined.**

Ograničenje Pijažeoove teorije kognitivnog razvoja i učenja **Error! Bookmark not defined.**

TEORIJA KOGNITIVNOG RAZVOJA L. VIGOTSKOG..... **Error! Bookmark not defined.**

Važnost socijalne interakcije u kognitivnom razvoju i razvoju i sposobnosti za učenje **Error! Bookmark not defined.**

Zone narednog razvoja..... **Error! Bookmark not defined.**

Teorija etapnog formiranja umnih radnji..... **Error! Bookmark not defined.**

ISTRAŽIVANJA O MORALNOM RAZVOJU DJECE I MLADIH **Error! Bookmark not defined.**

Pijažeoova istraživanja moralnog razvoja **Error! Bookmark not defined.**

Kolbergova istraživanja moralnog razvoja **Error! Bookmark not defined.**

Ograničenja Kolbergove teorije moralnog razvoja **Error! Bookmark not defined.**

PSIHOSOCIJALNI RAZVOJ **Error! Bookmark not defined.**

Neke karakteristike ličnosti ostvarene integrativnosti (zrela ličnost) **Error! Bookmark not defined.**

Neke karakteristike ličnosti koje nisu ostvarile integrativnost i adekvatan pojam identiteta **Error! Bookmark not defined.**

III DIO

ŠTA NASTAVNIK TREBA DA ZNA O UČENJU, PAMĆENJU I ZABORAVLJANJU

SPOSOBNOSTI ZA UČENJE KOD LJUDI **Error! Bookmark not defined.**

POJAM I VRSTE UČENJA..... **Error! Bookmark not defined.**

Pojam učenja **Error! Bookmark not defined.**

Prelazni oblici učenja (rano učenje, habituacija, senizitizacija) **Error! Bookmark not defined.**

Rano učenje **Error! Bookmark not defined.**

Rano vezivanje kod ljudskih beba **Error! Bookmark not defined.**

Habituacija ili navikavanje **Error! Bookmark not defined.**

Senizitizacija **Error! Bookmark not defined.**

UČENJE USLOVLJAVANJEM **Error! Bookmark not defined.**

Značaj uslovljavanja u svakodnevnom životu kod ljudi..... **Error! Bookmark not defined.**

Kako se stiču strahovi **Error! Bookmark not defined.**

UČENJE PUTEM POKUŠAJA I POGREŠAKA **Error! Bookmark not defined.**

Razlike između klasičnog i operativnog uslovljavanja..... **Error! Bookmark not defined.**

UČENJE UVIĐANJEM **Error! Bookmark not defined.**

Stvaralačko mišljenje i stvaralačko rješavanje problema kod ljudi **Error! Bookmark not defined.**

UČENJE PO MODELU **Error! Bookmark not defined.**

VERBALNO I MOTORNO UČENJE **Error! Bookmark not defined.**

Verbalno učenje..... **Error! Bookmark not defined.**

Motorno učenje **Error! Bookmark not defined.**

Napredovanje u toku učenja i platoi učenja	Error! Bookmark not defined.
Platoi (zastoji) u učenju.....	Error! Bookmark not defined.
Tipične krive učenja i vježbanja	137
PAMĆENJE I ZABORAVLJANJE	Error! Bookmark not defined.
Procesi pamćenja	Error! Bookmark not defined.
Zaboravljanje i uzroci zaboravljanja	Error! Bookmark not defined.
Sistemi i procesi pamćenja.....	Error! Bookmark not defined.
Dugoročno pamćenje i smisaona organizacija materijala	Error! Bookmark not defined.
Reproduktivno nasuprot produktivnom pamćenju	Error! Bookmark not defined.
Kognitivna obrada informacija i pamćenje.....	Error! Bookmark not defined.
Korisne sugestije za unapređenje procesa pamćenja i učenja.....	Error! Bookmark not defined.
Raspoloženje i pamćenje.....	Error! Bookmark not defined.
Karakteristike tri sistema pamćenja.....	Error! Bookmark not defined.
VAŽNOST RADNIH NAVIKA I SMISAONOG UČENJA ..	Error! Bookmark not defined.

IV DIO

ŠTA JE TO TRANSFER I ŠTA NASTAVNIK TREBA DA ZNA O PSIHOLOŠKIM USLOVIMA TRANSFERA UČENJA

ZAŠTO PROUČAVAMO TRANSFER	Error! Bookmark not defined.
Pozitivan i negativan transfer - način ispitivanja.....	Error! Bookmark not defined.
TEORIJSKO OBJAŠNJENJE TRANSFERA UČENJA.....	Error! Bookmark not defined.
Teorija formalne discipline transfera	Error! Bookmark not defined.
Eksperimentalne činjenice koje govore protiv teorije formalne discipline transfera.....	Error! Bookmark not defined.
Teorija identičnih elemenata transfera	Error! Bookmark not defined.
Teorija generalizacije transfera učenja.....	Error! Bookmark not defined.
Bilateralni ili unakrsni transfer	Error! Bookmark not defined.
Teorija diferencijalnog transfera.....	Error! Bookmark not defined.
Teorija vertikalnog transfera-hijerarhija oblika i sposobnosti učenja.....	172
Učenje o saznojnoj strukturi i transfer.....	174

V DIO

ŠTA NASTAVNIK TREBA DA ZNA O MOTIVACIJI I MOTIVISANJU UČENIKA

MOTIVACIJA I UČENJE	Error! Bookmark not defined.
Neki problemi vezani za mjerenje motiva	Error! Bookmark not defined.
Kako se stiču novi motivi.....	Error! Bookmark not defined.
Hijerarhija motiva.....	Error! Bookmark not defined.
O još nekim teorijskim shvatanjima motivacije	Error! Bookmark not defined.
Teorija atribucije i lokus kontrole	Error! Bookmark not defined.
Sugestije za nastavnike i roditelje	Error! Bookmark not defined.
Vajnerova teorija atribucije (B. Weiner).....	Error! Bookmark not defined.
Ciljevi učenja	Error! Bookmark not defined.
Lokus kontrole	Error! Bookmark not defined.
ŠTA RAZVIJA, A ŠTA SPREČAVA MOTIVACIJU ZA UČENJE	Error! Bookmark not defined.
METAKOGNITIVNO ZNANJE I STRATEGIJE UČENJA..	Error! Bookmark not defined.
Kako pomoći učenicima da razviju efikasne strategije učenja	Error! Bookmark not defined.

Neke sugestije za formiranje efikasnih strategija učenja	Error! Bookmark not defined.
Predškolski uzrast	Error! Bookmark not defined.
Osnovnoškolski uzrast	Error! Bookmark not defined.
Srednjoškolski uzrast	Error! Bookmark not defined.
Jedan prijedlog strategija učenja	Error! Bookmark not defined.
TAKSONOMIJA VASPIITNO-OBRAZOVNIH CILJEVA I ZADATAKA	
(KOGNITIVNO PODRUČJE) I EVALUACIJA UČENJA I NASTAVE	Error! Bookmark not defined.
Razrada pitanja prema kategorijama taksonomije	Error! Bookmark not defined.
Matrica zadataka – šta radi učenik prema nivoima taksonomije	Error! Bookmark not defined.
Uloga pitanja u motivisanju i razvoju sposobnosti učenja	Error! Bookmark not defined.
Učeničko postignuće i glavne kategorije taksonomije.	Error! Bookmark not defined.

VI DIO

ŠTA NASTAVNIK TREBA DA ZNA O SPOSOBNOSTIMA I TEORIJAMA SPOSOBNOSTI

SHVATANJA O SPOSOBNOSTIMA.....	Error! Bookmark not defined.
Dvofaktorska teorija sposobnosti	Error! Bookmark not defined.
Terstonova teorija sposobnosti	Error! Bookmark not defined.
Bertova hijerarhijska teorija sposobnosti	Error! Bookmark not defined.
Shvatanje o fluidnoj i kristalizovanoj inteligenciji	Error! Bookmark not defined.
Teorija višestruke inteligencije	Error! Bookmark not defined.
LISTA VJEŠTINA I POJMOVA KOJIMA RASPOLAŽE SVAKA OD SEDAM	
VIŠESTRUKIH SPOSOBNOSTI.....	Error! Bookmark not defined.
Sposobnost za učenje i inteligencija	Error! Bookmark not defined.
Model strukture intelekta.....	Error! Bookmark not defined.
Konvergentno i divergentno mišljenje u školskom učenju	Error! Bookmark not defined.

VII DIO

KAKO RAZVIJATI PRODUKTIVNU RAZREDNU ATMOSFERU

OSTVARIVANJE USPJEŠNE KOMUNIKACIJE I INTERAKCIJE	Error! Bookmark not defined.
Razvijanje produktivne razredne klime	Error! Bookmark not defined.
Interakcija nastavnika i učenika	Error! Bookmark not defined.
Flandersova lista za analizu razrednih interakcija	Error! Bookmark not defined.
Povezanost nastavnih stilova i razredne atmosfere	Error! Bookmark not defined.

VIII DIO

RAD SA DAROVITIM UČENICIMA I UČENICIMA SA TEŠKOĆAMA U RAZVOJU I PONAŠANJU

ISTRAŽIVANJA O SPOSOBNOSTIMA I OSOBINAMA LIČNOSTI	
DAROVITIH I KREATIVNIH UČENIKA	Error! Bookmark not defined.
Značajniji vidovi nastavnog rada sa darovitim učenicima	Error! Bookmark not defined.
OSOBINE LIČNOSTI DJECE SA TEŠKOĆAMA U PONAŠANJU I	
MENTALNOM RAZVOJU	Error! Bookmark not defined.

Intelektualne karakteristike	Error! Bookmark not defined.
Socijalno-emocionalni život	Error! Bookmark not defined.
Kategorije mentalne zaostalosti	Error! Bookmark not defined.
Stepen ili nivo mentalne zaostalosti ili retardacije	Error! Bookmark not defined.
Poremećaj ponašanja	Error! Bookmark not defined.
Teškoće u učenju i potrebe za individualizacijom vaspitno-obrazovnog rada	Error! Bookmark not defined.

IX DIO

ŠTA NASTAVNIK TREBA DA ZNA O METODAMA I POSTUPCIMA PSIHOLOŠKOG ISTRAŽIVANJA

METODE I POSTUPCI PSIHOLOŠKOG ISTRAŽIVANJA	Error! Bookmark not defined.
Karakteristike psihološkog istraživanja u nastavi	Error! Bookmark not defined.
Metod posmatranja	Error! Bookmark not defined.
Metod eksperimenta	Error! Bookmark not defined.
Eksperiment sa paralelnim grupama	Error! Bookmark not defined.
Značaj kontrolne grupe.....	Error! Bookmark not defined.
Značajniji postupci u psihološkim istraživanjima nastave.....	Error! Bookmark not defined.
Analiza sadržaja.....	Error! Bookmark not defined.
Istorija slučajeva	Error! Bookmark not defined.
Vođenje dnevnika i dosijea	Error! Bookmark not defined.
Analiza situacije.....	Error! Bookmark not defined.
Postupak kratkih vremenskih uzoraka.....	Error! Bookmark not defined.
Longitudinalni i horizontalni postupak	Error! Bookmark not defined.
Projektivne tehnike.....	Error! Bookmark not defined.
Intervju	Error! Bookmark not defined.
Skale procjene.....	Error! Bookmark not defined.
Postupak korelacije.....	Error! Bookmark not defined.
Sociometrijski postupak	Error! Bookmark not defined.
<i>Primjena sociometrijske tehnike</i>	Error! Bookmark not defined.
Sociodrama.....	Error! Bookmark not defined.
Psihodrama.....	Error! Bookmark not defined.
Testovi	Error! Bookmark not defined.
Primjeri zadataka za mjerenje sposobnosti iz Katelovog testa (Cattell, 1968)	Error! Bookmark not defined.
TESTOVI ZNANJA – NJIHOVA IZRADA I KORIŠTENJE	Error! Bookmark not defined.
Kvantitativna i kvalitativna obrada rezultata dobijenih primjenom testa znanja	Error! Bookmark not defined.

X DIO

DODATAK

UČENJE I STVARALAČKO RJEŠAVANJE PROBLEMA	Error! Bookmark not defined.
Pitanja za razmišljanje.....	Error! Bookmark not defined.
Stvaralačko rješavanje problema	Error! Bookmark not defined.
Vježbe za otkrivanje problema i njihovo rješavanje	Error! Bookmark not defined.
Stvaralačko mišljenje	Error! Bookmark not defined.
Sekvence kreativnog pisanja - imaginativni pristup.....	Error! Bookmark not defined.
Hijerarhija motiva	Error! Bookmark not defined.

Pronalaženje sličnosti i razlika - važan činitelj adekvatnog formiranja pojmova, kritičkog mišljenja i uspješnog učenja.....	Error! Bookmark not defined.
FRUSTRACIJE, KONFLIKTI I ODBRAMBENI MEHANIZMI.....	Error! Bookmark not defined.
Frustraciona tolerancija	Error! Bookmark not defined.
Konflikti	Error! Bookmark not defined.
Mehanizmi odbrane.....	Error! Bookmark not defined.
RAZVOJ I SOCIJALIZACIJA LIČNOSTI	Error! Bookmark not defined.
Samopoštovanje i samopouzdanje kao osobine ličnosti	Error! Bookmark not defined.
Mali savjeti nastavnicima za uspješnu komunikaciju	Error! Bookmark not defined.
Pozitivna komunikacija sa učenicima	Error! Bookmark not defined.
Prepreke u komunikaciji.....	Error! Bookmark not defined.
Razredna disciplina	Error! Bookmark not defined.
Korištenje metoda logičkih posljedica.....	Error! Bookmark not defined.
Uobičajeni znaci i simptomi pojačanog stresa	Error! Bookmark not defined.
Kako postupati sa stresom kod djece	Error! Bookmark not defined.
Depresija i simptomi depresije kod mladih i odraslih	Error! Bookmark not defined.
Simptomi depresije u djetinjstvu	Error! Bookmark not defined.
Biopsihosocijalni uzroci depresije	Error! Bookmark not defined.
Potiskivanje kao motivisano zaboravljanje	Error! Bookmark not defined.
Lista osobina introvertnog - ekstrovertnog djeteta	Error! Bookmark not defined.
PERFEKCIONIZAM-MIT I REALNOST	Error! Bookmark not defined.
Perfekcionizam: dvosjekli mač	Error! Bookmark not defined.
Stres i perfekcionizam	Error! Bookmark not defined.
L I T E R A T U R A.....	Error! Bookmark not defined.
BILJEŠKA O AUTORU.....	395

PREDGOVOR DESETOM IZDANJU

Udžbenik *Psihologija za nastavnike* odnosi se na primjenu rezultata savremenih psiholoških saznanja u oblasti nastave i vaspitanja, a namijenjen je prvenstveno nastavnicima osnovnih i srednjih škola, zatim pedagozima, psiholozima, prosvjetnim savjetnicima, vaspitačima, kao i studentima nastavničkih škola i fakulteta i svima onima koji rade u oblasti vaspitanja i obrazovanja.

Poučavanje je univerzalna težnja i svi to pokušavamo raditi. Svi mi (roditelji, vaspitači, nastavnici) osjećamo neizmjernu radost kad vidimo da smo svojim radom potpomogli razvoj mlade ličnosti. To osjećanje radosti što smo potpomogli razvoj mlade osobe i obogatili njen život - jedno je od najljepših osjećanja koje nastavnici, vaspitači i roditelji mogu doživjeti. Zato se i ne kaže slučajno da vaspitnoobrazovni rad sa mladima treba da bude jedna od najuzbudljivijih i najzahvalnijih profesija. Ipak, za mnoge to nije tako, jer vaspitno-obrazovni rad sa mladima može da bude frustrirajući posao praćen mnogobrojnim razočarenjima.

Ovaj udžbenik treba da pomogne nastavnicima da bolje upoznaju i razumiju ne samo rast i razvitak svojih učenika, već i da bolje upoznaju sebe i način korištenja rezultata savremenih psiholoških saznanja u oblasti nastave i vaspitanja u cilju njihovog podizanja na jedan viši i kvalitetniji nivo.

U povodu desetog izdanja udžbenika *Psihologije za nastavnike*, potrebno je kazati da posebno raduje saznanje da se udžbenik podjednako traži i koristi kako u Banjoj Luci, Tuzli, Bijeljini, Bihaću, Sarajevu i Mostaru, tako i u Zrenjaninu, Vršcu, Podgorici, Somboru, Beogradu, Subotici, Novom Sadu itd.

Udžbenik je rađen i kao bazični sadržaj iz psihologije za polaganje stručnih ispita učitelja, nastavnika i profesora osnovnih i srednjih škola, te kao takav odobren za objavljivanje.

A U T O R

I DIO

KAKO PROUČAVAMO LIČNOST PROFIL SPOSOBNOSTI I OSOBINA LIČNOSTI USPJEŠNOG NASTAVNIKA

Nova uloga nastavnika

Permanentno ili doživotno obrazovanje određuje se kao obrazovanje i učenje na svim životnim uzrastima i u svim životnim situacijama. Ovo tim prije treba imati u vidu ako se zna da je čovjek po svojoj prirodi i suštini i nezavršeno i nesavršeno biće i da zato sebe može da izgrađuje samo konstantnim i permanentnim učenjem.

Sposobnosti za efikasno učenje i kritičko mišljenje ne mogu se steći samo jednim ili dvama predavanjima na temu: *Kako učiti ili efikasno misliti*, jer je to plod dugotrajnog i napornog rada tokom svih godina školovanja, i to od najranijih dana. Zato se danas sve češće kaže da je čovjek osuđen ne samo da bude slobodan, već i na doživotno (permenentno) učenje.

Zato savremeno obrazovanje treba da pomogne i djeci i odraslima u tome kako se uspješno traže informacije; kako da klasifikuju činjenice i ideje i kako da adekvatno procjenjuju njihovu vrijednost; kako da usvoje efikasne tehnike mišljenja i rješavanja problema i razviju svoje sposobnosti za učenje do optimalne granice. Da bi se u tome uspjelo, savremena škola trebalo bi da sve više postaje laboratorija za sticanje znanja "iz prve ruke", tj. kroz postupke istraživanja i provjeravanja od strane samih učenika. Zato školsko učenje treba sve više pomjerati sa učenja činjenica na *učenje učenja* i tako osposobljavati mlade za permanentno učenje i samoobrazovanje kroz cio život. Moramo se konačno odreći iluzije o školi kao završnici učenja. Gledano na taj način, obrazovanje bi bilo više ulaganje u budućnost nego u sadašnjost. Zato zalaganje da se rezultati promjena u obrazovanju vide odmah, ili već sutra – može prouzrokovati višestruke negativne posljedice koje se kasnije teško otklanjaju. Ovo naročito dolazi do izražaja ako se usljed žurbe prave programi, pišu udžbenici i priručnici, pripremaju kadrovi itd. Suština unutrašnje reforme obrazovanja (psihološko - pedagoške reforme) treba prvenstveno da bude izražena u promjeni načina obučavanja, a ne u prostoj zamjeni učenja jednih učenjem drugih činjenica.

Isto tako, ako se obrazovanje do sada pretežno vrednovalo prema broju usvojenih činjenica ili broju diplomiranih, već je nastupilo vrijeme da se ono počne "testirati" i prema tome kakvog je kvaliteta stečeno znanje i do kog nivoa su razvijene sposobnosti učenika.

Ako se u nastavi koriste aktivne metode rada i učenja - gdje se učenici podstiču i ohrabruju da tragaju za vezama i odnosima među podacima, da razlikuju bitne od nebitnih činjenica i da se stalno pitaju zašto se to i to događa – onda takav način rada preraste u određen *stil učenja*, tj. da se tako radi i u svim drugim situacijama i svim drugim predmetima. Dakle, samo aktivnim i istraživačkim metodama učenja i sticanja znanja može se izgrađivati jedna opšta tendencija da se istražuje, eksperimentiše i provjerava, čak i tamo gdje se to teško izvodi. Dakle, aktivno učenje je u najdirektnijoj vezi sa formiranjem i usvajanjem jedne šire i fleksibilnije strategije učenja koja se u psihologiji naziva "pravac učenja" ili *učenje učenja*.

U cilju naučnijeg zasnivanja procesa nastave i efikasnijeg razvijanja sposobnosti za učenje i kritičkog mišljenja kod učenika, preporučuje se:

- stvaranje uslova u kojima će učenici moći da vrše samokontrolu i samoprocjenu svoga rada i da postanu svjesni ciljeva kojima teže;
- omogućavanje učenicima da primjenjuju i koriste aktivne metode učenja u cilju sticanja kvalitetnog znanja i optimalnog razvoja sposobnosti za učenje i kritičkog mišljenja;
- stvaranje takvih uslova i situacija u nastavi gdje će učenici moći da povezuju teorijska i praktična znanja i da svakodnevno testiraju i primjenjuju u realnim životnim situacijama ono što su naučili u školi.

U cilju razvijanja efikasnih metoda kritičkog mišljenja i razvijanja sposobnosti učenja do optimalne granice u procesu nastave i učenja bitno je obraćati pažnju i na sljedeće činjenice: njegovanje tendencije da se gradivo analizira i dobro shvati, a ne samo memoriše; razvijati smisao za nalaženje i izvlačenje glavnih ideja u tekstu i izvođenje samostalnih zaključaka; vježbati se u formulisanju problema i postavljanju pitanja u samom procesu učenja; vježbati se u zauzimanju kritičkog stava prema činjenicama i idejama sa kojima se susrećemo; vježbati se u efikasnim tehnikama koncentracije pažnje, kao i u efikasnim tehnikama pamćenja, mišljenja i rješavanja problema; njegovanje navika za eksperimentisanje i primjenu stečenog znanja u praksi itd.

Pokazuje se da su stečena znanja primjenljivija u novim situacijama ako su učenici sami do njih došli, tj. kroz postupke vlastitog traganja i

otkrivanja i ulaganja vlastitog kognitivnog napora. Dakle, da bi se sve navedeno postiglo – savremena škola trebalo bi da bude više laboratorija za sticanje znanja iz “prve ruke”, tj. kroz postupke istraživanja i otkrivanja samih učenika, a ne da im se putem direktnog saopštavanja i objašnjavanja od samog nastavnika daje sve u gotovom vidu. Aktivni i viši oblici učenja, kao što su učenje putem otkrića, učenje putem rješavanja problema uviđanjem i različiti heuristički postupci – mogu da prerastu u stil učenja – ako se učenici vježbaju da ih koriste u svom radu. Tu je riječ o generalizovanim efektima transfera učenja koji se mogu ostvariti ako se nastava organizuje kao serija istraživanja čiju sadržinu čine psihološki procesi: deduktivno rezonovanje, induktivno zaključivanje, postavljanje i dokazivanje hipoteza, upoređivanje, apstrahovanje itd. Takav način rada omogućuje učenicima da usvoje efikasan stil učenja, tj. *učenja kako se uči* i kako se koriste tehnike uspješnog mišljenja, pamćenja i rješavanja problema. Nastavnik, kao glavni realizator vaspitno-obrazovnih ciljeva škole, treba da vodi računa ne samo o tome da učenici ovladaju određenim znanjima, vještinama i navikama, već i da razvija kod njih sposobnost da nalaze “izlaze iz teških situacija” - kroz postupke istraživanja i ulaganje vlastitog kognitivnog napora. Kako vidimo, pitanje da li će biti transfera u učenju u velikoj mjeri zavisi i od ličnosti samih nastavnika i njihovih načina rada.

Nastavnik savremene škole treba da bude efikasan organizator i onaj koji pomaže u radu, a manje predavač i onaj koji sve sam planira i radi. On treba da za mlade bude uzor kako se radi i da svojim ponašanjem utiče na razvoj pozitivnih kvaliteta ličnosti učenika. Poznato je da mladi imaju snažnu želju da oblikuju svoju ličnost prema nekom drugom licu – što se sa stanovišta transfera učenja može efikasno iskoristiti u vaspitno-obrazovnom radu. To se prvenstveno ostvaruje djelovanjem primjerom i slično. U okviru učenja po modelu učenici “vide” manifestacije pozitivnih svojstava ličnosti koja služi kao uzor ili model ponašanja u različitim situacijama. Može se reći da što je veći broj situacija u kojima se stiču osobine: samopouzdanja, odlučnosti, istrajnosti, itd. – to će te osobine biti više opšte i generalizovane i manifestovaće se kasnije u većem broju sličnih i različitih situacija. Nastavnici, prije svega, djeluju svojim primjerom na učenike koji kod sebe razvijaju one osobine karaktera koje postoje i u ponašanju i ličnostima samih nastavnika. Svojim načinom rada nastavnici treba da omoguće svim učenicima da na prirodan i adekvatan način realizuju svoje potrebe za samooaktualizacijom, samopotvrđivanjem i samopoštovanjem.

Nastavnik i njegovo pripremanje za nastavnički poziv

Poznata je istina da škola vrijedi onoliko koliko vrijede nastavnici koji rade u njoj. Jer, ma koliko bili dobro razrađeni ciljevi i zadaci svakog predmeta i dobro urađeni programi i udžbenici, opremljeni kabineti i slično, to neće mnogo pomoći ako nastavnik ne doživljava zadovoljstvo i radost u svom radu ili ako nije dovoljno osposobljen za svoj poziv. Ako se želi cjelovitije govoriti o ulozi nastavnika u procesu vaspitno-obrazovnog rada – onda treba uzimati u obzir novija istraživanja koja temeljitije preispituju dosadašnja i tradicionalna gledanja na učenje i vaspitno-obrazovni rad u cjelini. Ovo se posebno odnosi na primjenu raznovrsnih savremenih oblika nastave, sredstava i metoda nastavnog rada, istraživačkih oblika učenja, savremenih pristupa vrednovanju nastavnog rada.

Da bi bio sposoban za adekvatne interpersonalne odnose (sa vaspitačima, kolegama, roditeljima itd.), da bi mogao da stekne autoritet u radu među vaspitanicima i poštovanje u svojoj sredini – nastavnik treba da ima i uvid u sopstvenu ličnost i da zna i može analizirati sebe i sopstvene postupke, tj. mora da poznaje sebe i da bude svjestan ne samo svojih vrijednosti, već i nedostataka.

Personalna zrelost nastavnika potrebna je i zbog mogućnosti da se svaki učenik prihvati kakav jeste, kao neponovljiva individualnost, bez obzira na to da li je odrasla osoba ili je u razvoju. U studijama u kojima je proučavano učeničko procjenjivanje osobina i ličnosti nastavnika najviše su se cijenile one osobine nastavnika koje su karakteristične za zrele, odnosno psihički zdrave osobe.

Slična istraživanja obavljena su i u našoj zemlji. U istraživanju J. Đorđevića (1975) nađeno je da učenici osnovnoškolskog uzrasta uzimaju u obzir cjelokupnu ličnost nastavnika, tj. kao čovjeka, predavača, ocjenjivača itd. Mlađi učenici više su isticali opšte ljudske kvalitete nastavnika, dok su stariji davali prednost stručnim i pedagoškim kvalitetima svojih nastavnika. U većem broju istraživanja nađeno je da je istinsko unapređenje nastave i ispoljavanje pozitivnih stavova nastavnika prema inovacijama i modernoj nastavnoj tehnologiji visoko povezano sa sljedećim osobinama ličnosti nastavnika: druželjubivošću, optimizmom, iskrenošću, praktičnošću, realističnošću, nezavisnošću, odgovornošću, vedrinom, slobodoumnnošću, kritičnošću, sklonošću prema eksperimentisanju, otvorenošću i prijemčivošću za prihvatanje novina itd. U tom istraživanju takođe je nađeno da je pozitivan stav nastavnika

prema učenicima u vaspitno-obrazovnom radu statistički značajno povezan sa sljedećim osobinama nastavnika: emocionalnom stabilnošću, razvijenom inteligencijom, razvijenim osjećajem dužnosti i odgovornosti, spontanošću, altruizmom, svrsishodnošću itd.

Sastavni dio osposobljavanja nastavnika predstavlja i učenje na osnovu posmatranja dobrih i iskusnijih nastavnika na časovima hospitovanja, koji su planski uključeni u osposobljavanje nastavnika. Tu se, međutim, javljaju različiti problemi - počev od toga kako da se obezbijedi dovoljan broj takvih časova u školi, pa do finansijskih, kadrovskih i organizacionih pitanja kojim je opterećena današnja škola. Takvih časova praktičnog osposobljavanja nastavnika ima veoma malo na fakultetima, pa se postavlja pitanje kako student može efikasno izgrađivati samog sebe kao budućeg nastavnika ako nema mogućnost za praktično vježbanje u toku studija i da u realnoj školskoj situaciji primijeni i provjeri prethodno naučene zakonitosti i principe. Veliki je broj nastavnih vještina kojima studenti treba da ovladaju još u toku studija: ispitivanje, motivisanje učenika, postavljanje pitanja za razmišljanje, izazivanje i održavanje pažnje, davanje povratne informacije, korišćenje pozitivnih primjera, postavljanje divergentnih pitanja, podsticanje učenika da postavljaju pitanja i njihovo učešće u diskusiji, podsticanje saradnje među učenicima, vođenje diskusije kad su u pitanju suprotni stavovi, utvrđivanje predznaka učenika i slično.

U nekim zemljama koje imaju dosta uspješno razrađenu obuku budućih nastavnika ustanovljeni su i kursevi sa svim potrebnim nastavnim sredstvima za vježbanje u odgovarajućim nastavnim vještinama. Pomoću takvih "mini-kurseva" sami nastavnici u toku rada sa učenicima mogu da steknu ili poboljšaju pojedine vještine i sami procijene koliko su napredovali. Tu studenti imaju priliku da povezuju teorijsku osnovu određene vještine koju uvježbavaju sa njenom praktičnom ulogom u cjelokupnom nastavnom procesu.

Istinsko unapređenje procesa nastave i školskog učenja ne može se postići samo "tehnizacijom" nastave (primjenom savremene tehnologije u nastavi – savremena audiovizuelna sredstva, kompjuteri i druge pomoćne mašine u učenju) niti samim osavremenjavanjem programa i sadržaja nastave (zamjenom učenja jednih učenjem drugih činjenica), već je za to potrebno izvršiti tehnološki pristup cjelokupnoj organizaciji nastave i posebno obratiti pažnju na promjenu načina obučavanja (osavremenjavanje postupaka i metoda nastavnog rada). U ovakvom cjelo-

vitom pristupu, nastavna sredstva i oprema učionica su samo jedan segment procesa nastave i učenja.

Ni najsavremenija oprema učionica neće pomoći mnogo ako nastavnik nije osposobljen za korištenje savremenih oblika i metoda učenja i ako nije zainteresovan za uspjeh u svom radu. Upravo najpoznatije reforme obrazovanja i pokušaji da se nastavni proces podigne na jedan viši i kvalitetniji nivo i jesu propadale i doživljavale neuspjeh zato što se nije vodilo računa i o tzv. unutrašnjoj reformi (promjeni i usavršavanju načina obučavanja, metoda i postupaka nastavnog rada), već se sva pažnja usmjeravala na osavremenjavanje opreme učionica i zamjenu učenja jednih učenjem drugih činjenica, tj. osavremenjavanje programa.

Jedna od osnovnih pretpostavki za uspješne promjene u nastavi i školskom učenju, pa i u cjelokupnom sistemu obrazovanja, jeste naučno postavljanje i zasnivanje ciljeva procesa nastave i školskog učenja i proučavanje i utvrđivanje procedura za njihovo ostvarivanje.

Ovakav pristup zahtijeva detaljnije razrađene programe nastave koji bi obuhvatali kako kompletan spisak nastavnih ciljeva tako i kriterije da se oni vrednuju i preciznije odrede. Tu se počinje sa postavljanjem ciljeva, a zatim se ide preko organizacije nastavnog procesa do provjeravanja efekata postignutog. U ovakvom pristupu zahtijeva se takva organizacija nastavnog procesa koja će obezbijediti da se postavljeni ciljevi ostvare. Zato se i insistira na preciznom definisanju ciljeva, a zatim detaljnijem planiranju nastavnog procesa koji će dati željene rezultate.

U kritici tradicionalne škole na najžešćem bi se udaru uvijek nalazili upravo nastavni ciljevi i ciljevi učenja, a glavna im je zamjerka što su uopšteni, rasplinuti i neodređeni. Sve to dovodi nastavnika u delikatnu situaciju, jer on treba da konkretizuje sintagme: "shvatiti gradivo", "usvojiti gradivo", "razviti kritičko mišljenje", "vrednovati", "prosuditi". Postavlja se pitanje kako će nastavnik da procijeni da li je ostvario tako postavljene ciljeve? A ako ne može to da uradi, kako će onda da sudi o valjanosti nastavnih metoda i postupaka koje je primjenjivao?

U svom radu :*"Osobine ličnosti nastavnika i odnos učenika prema nastavi"* (1995) Suzić osobine nastavnika tretira sa stanovišta samoocjena nastavnika i iz ugla učeničkog doživljaja tih osobina, kao i doživljaja tih osobina od strane pedagoga i direktora škola. Odnos učenika prema nastavi posmatran je u realnoj školskoj situaciji (na samim časovima nastave - gdje je i evidentirana i mjerena aktivnost

učenika i nastavnika. On je izvršio kategorizaciju i izdvajanje osobina nastavnika na bazi teorijske analize velikog broja radova i istraživanja naših i stranih autora. Kao prve tri opšte kategorije dobijene su: a) nastavnik kao ličnost, b) odnos prema učenicima i nastavi i c) stil i način rada u nastavi. Sumarij osobina ličnosti nastavnika ove tri opšte kategorije činila je lista od skoro stotinu osobina.

Tipologija osobina ličnosti nastavnika na ovoj listi nastala je dedukcijom i sintezom. Tako su dobijeni opšti i posebni kriterijumimi, a na osnovu njih izvedene su pojedinačne osobine. Važno je istaći da se nijedna pojedinačna osobina ne javlja u svojoj čistoj formi, tj. ona nije nezavisna od drugih karakteristika ličnosti. Zato se i kaže da svaka pojedinačna osobina dobija svoju pravu "boju" tek u njenom odnosu i načinu međuzavisnosti i isprepletenosti sa drugim sposobnostima i osobinama ličnosti. Rezultati ovog istraživanja pokazali su da je školski uspjeh učenika povezan sa njihovim doživljavanjem osobina ličnosti nastavnika, kao i da postoji pozitivna korelacija između stavova učenika o učenju, nastavi i školi, s jedne strane, i njihovog doživljavanja ličnosti nastavnika, s druge strane. Nađena je i značajna razlika u stavovima učenika o nastavnom predmetu koji učenici pozitivno vrednuju u odnosu na predmete nastavnika koje učenici negativno vrednuju. Od osobina nastavnika zavise i elementi efikasnosti nastavnog časa: motivacija, emocionalna atmosfera na času, prilagođenost nastave kognitivnom stilu učenika itd. Tu su uzimane u obzir sljedeće osobine nastavnika: *autoritativnost - kooperativnost, normativnost - usmjerenost na rješavanje problema, emotivno negativne reakcije - emotivno pozitivne reakcije* itd.

Kako bi nastavnik mogao razumjeti, pratiti, pomagati i usmjeravati rast i razvitak svojih učenika, kao i da bi bolje mogao razumjeti i analizirati vlastito ponašanje i sopstvenu ličnost, potrebno je odmah na početku, bar ukratko, nešto kazati i o tome kako se ličnost proučava i koja su to važnija shvatanja ličnosti u psihologiji. Tek kad se to tako uradi, onda se može govoriti i o profilu sposobnosti i osobina ličnosti uspješnog nastavnika, kako to i činimo na kraju ovog prvog poglavlja.

KAKO PROUČAVAMO LIČNOST

Danas se obično kaže da prva psihološka saznanja imamo već kod antičkih filozofa u Grčkoj (Sokrat, Platon, Aristotel, Heraklit). Sokrat je bio među prvima, zajedno sa sofistima (putujućim učiteljima filozofije), koji je dotadašnja interesovanja filozofa samo za prirodne pojave preusmjerio i u interesovanje za proučavanje čovjeka i njegovih razmišljanja i poimanja samoga sebe. Osnovne ideje tog pokreta su glasile: *Spoznaj samog sebe; Čovjek je mjerilo svih stvari* itd.

Da je pojam *čovjek* veoma složen i nimalo lak zadatak za proučavanje ustvrdio je i sam veliki grčki filozof Heraklit. On se ujedno smatra i prvim psihologom, jer je prvi i doveo u smisaonu vezu psihi, logos i dubinu. "*Duši (psihi) granice nećeš naći, makar obišao sve puteve; tako je duboka (skrivena) njena mjera (logos)*", uči nas Heraklit.

Već smo kazali da ako želimo proučavati sposobnosti i osobine ličnosti učenika i nastavnika, onda je potrebno da kažemo nešto i o tome kako se proučava ličnost uopšte. Zato ćemo prvo ukratko navesti naučni pristup u proučavanju ličnosti i važnija shvatanja ličnosti u psihologiji, pa tek onda detaljnije govoriti o sposobnostima i osobinama ličnosti učenika i nastavnika.

D. Kreč i R. Kračfild (1969) ističu da, iako je svima danas poznato da svaka ličnost predstavlja jednu jedinstvenu i neponovljivu cjelinu, takođe se mora znati da - ako se želi shvatiti ta cjelina - onda se ona mora analizirati po njenim pojedinačnim funkcijama i karakteristikama.

Upravo pojam ličnosti u sebe uključuje i objedinjuje sve te pojedinačne psihičke funkcije. Ali, ovdje se mora dodati i Olportovo (G. Allport) mišljenje da je analiza ličnosti po njenim dijelovima i pojedinim karakteristikama opravdana jedino i samo pod pretpostavkom da će onaj ko proučava i analizira ličnost moći kasnije sagledati cjelinu i dobiti sliku o čovjeku kao cjelovitom biću.

Dakle, prilikom proučavanja ličnosti mi analiziramo njeno opažanje, motive, stavove, vrijednosti, mišljenje, pamćenje itd. Da bi se što manje gubilo primjenom *metode analize* u proučavanju ličnosti - psiholozi

primjenjuju i suprotan postupak - *sintezu*, kako bi se ono što je bilo razjedinjeno prilikom analize ponovo spojilo u jednu cjelinu i tako dobila što približnija slika ili cjelina onog što se izučava.

Na taj način ličnost se može proučavati i kao jedinstvena i neponovljiva, sa svojom jedinstvenom organizacijom crta i osobina. Kako vidimo, tu cjelina nije samo zavisna od dijelova, već i njeni dijelovi zavise od cjeline i međusobnog uticaja. Sve je to višestruko isprepleteno i povezano, ali kod svake ličnosti na različit način; zato se i kaže da *svaka ličnost predstavlja jedinstvenu organizaciju crta i osobina, što i čini njen sklop ličnosti*, kako kaže Olport, *nešto što je jedinstveno i neponovljivo*.

Psihologija ličnosti bavi se cjelinom psihičkog života i ponašanja i ističe one sposobnosti i osobine koje poštuju tu cjelinu. U psihologiji postoje mnogobrojne definicije ličnosti - to je dokaz da još nije pronađena ona jedinstvena definicija koja bi bila prihvatljiva za sve psihologe. Ipak, među tim definicijama postoje i one koje se češće koriste nego druge. Jedna od njih određuje ličnost kao cjelovitu i jedinstvenu organizaciju osobina sa dosljednošću u ponašanju. Mi smo se opredijelili za definiciju koja kaže da je *ličnost ukupnost i cjelovitost svih osobina čovjeka koje su kod svakog pojedinca organizovane i objedinjene na specifičan način, što mu daje pečat psihološke individualnosti i neponovljivosti*.

Dakle, ličnost nije prost zbir njenih osobina, jer kod svakog pojedinca te osobine su različito razvijene i različito spojene u jednu jedinstvenu cjelinu.

Tipovi i tipologije ličnosti

U težnji da objasne složenu pojavu ličnosti, psiholozi su pokušali da grupišu ljude po jednoj ili više crta ili osobina koje se najviše ističu kod ljudi. U cilju lakšeg i bržeg proučavanja ličnosti, pojavile su se ideje o tipovima. Sam pojam *tip ličnosti* - podrazumijeva da ona obuhvata veći broj pojedinaca sa sličnim karakteristikama. Svrstavanje ličnosti prema pojedinim tipovima omogućuje njeno lakše proučavanje. Hipokratova tipologija ličnosti rađena je na bazi vrsta temperamenta, a postoje još i tipologije Krečmera i Šeldona, koji su pokušali da nađu vezu između tjelesnih i psihičkih osobina. Obojica polaze od stava da određene vrste

endokrinog sistema utiču na pojedine osobine temperamenta i ličnosti uopšte, tj. na njena psihička i tjelesna svojstva. Među najpoznatije i najčešće spominjane tipologije spada i tipologija ličnosti švajcarskog psihologa Karla Gustava Junga (C. G. Jung). Na osnovu posmatranja ponašanja, on je razvrstao sve ljude u dvije kategorije ili dva tipa: ekstrovertni i introvertni tip ličnosti. Ekstrovertnu ličnost karakteriše okrenutost prema spoljnjem svijetu i otvorenost u ponašanju, spremnost na akciju i saradnju sa drugima itd. Introvertnu ličnost karakteriše okrenutost prema unutra, tj. svojim razmišljanjima i unutrašnjim doživljajima. Introvertnu ličnost karakteriše i suzdržljivost, povučenost i zatvorenost u ispoljavanju emocija. Ona se više bavi sobom nego što se interesuje za druge. Ali, i sam Jung je upozoravao da se čisti ekstrovertni i introvertni tipovi ličnosti rijetko susreću u realnom životu. Obično je najveći broj ljudi negdje između te dvije suprotne krajnosti, tj. rijetki su oni za koje se može reći da su čisto ekstrovertni ili introvertni. Najveći broj je tu negdje između te dvije krajnosti i samo manje ili više naginje ka jednom ili drugom tipu.

Jungovo shvatanje dinamike i tipologije ličnosti

Jung je razvio svoju psihodinamsku teoriju ličnosti. Jedan od razloga zbog kojih se Jung razišao sa Frojdom je i taj što je on pretpostavljao da postoje dva različita nesvjesna procesa: Jedan je **lično nesvjesno** (slično Frojdovom shvatanju nesvjesnog), a drugi je **kolektivno nesvjesno** - što predstavlja potpuno nov pojam sa novom teorijskom osnovom. Šta je kolektivno nesvjesno?

Nasuprot ličnom nesvjesnom, čiju sadržinu čini lično ili individualno iskustvo - kolektivno nesvjesno odražava akumulirano iskustvo naših predaka ili, bolje rečeno, cjelokupno prošlo iskustvo ljudske vrste. Prema Jungu, svaka pojedinačna ličnost ili individua predstavlja rezervoar takvog akumuliranog iskustva ljudske vrste.

Jung tvrdi da to **kolektivno nesvjesno** iskustvo nikad nije direktno dostupno svijesti pojedinca - premda ima velik uticaj na njegovo ponašanje. To kolektivno nesvjesno je univerzalno za sve pojedince ljudske rase i ogleda se u tome da se svaki pojedinac, ma kojoj rasi pripadao i ma gdje živio - u sličnim situacijama ponaša na sličan način. Ma koliko je pojam kolektivnog nesvjesnog originalan i nešto novo u

psihologiji, on je, isto toliko, dosta nejasan i kontroverzan. Možda čak i najkontroverzniji aspekt Jungove teorije.

Arhetipovi igraju veoma važnu ulogu u kolektivnom nesvjesnom. To su elementarne ili primarne ideje sa naglašenom emocionalnom osnovom.

Izučavanjem i istraživanjem mitova, umjetnosti, snova, vizija, halucinacija i slično (čime se Jung dosta bavio) mogu se dobiti korisne informacije o arhetipovima u našem kolektivnom nesvjesnom.

Tako, na primjer, postoji arhetip (slika, imidž) majke koji je svojstven svim pripadnicima ljudske vrste i čitavoj istoriji ljudskog roda i materinstva. Međutim, lična percepcija, pamćenje, iskustvo i nesvjesni procesi nekog pojedinca o sopstvenoj majci - mogu da se značajno razlikuju od arhetipa majke u kolektivnom nesvjesnom. Upravo te razlike između individualnog iskustva o predstavi majke i arhetipa majke u kolektivnom nesvjesnom - mogu biti uzrok mnogih unutrašnjih konflikata pojedinca.

Prema Jungovoj teoriji, postoje dvije bazične dimenzije ličnosti: *introverzija* i *ekstroverzija*. Introvertne osobe su više idealistične i sklone svijetu ideja (mašti i imaginaciji) i samoanalizi, dok su ekstrovertne osobe okrenute ka spoljnjem svijetu i veoma su zainteresovane za socijalne aktivnosti i druženje. Novija istraživanja sugerišu da se introverti i ekstroverti razlikuju i po svojim paternima moždane strukture i moždanih talasa.

Strukturu ličnosti, prema Jungu, čine njene brojne komponente: svijest i nesvjesno, javna i privatna ličnost itd. Osnovna dimenzija orijentacije ličnosti su introverzija i ekstroverzija, a pomoćne funkcije su mišljenje, osjećanja, čulno opažanje i intuicija. Sve ove funkcije prisutne su u svakoj osobi, samo u različitom stepenu. Kod neke osobe dominira mišljenje, kod druge osjećanje, kod treće intuicija itd.

Prema Jungu, prevagom jedne ili druge gore navedene orijentacije (introverzija i ekstroverzija), nastaju osnovni tipovi ličnosti, kao što su introvert i ekstrovert, a kombinacijom ovih orijentacija ili tipova ličnosti sa pojedinim funkcijama dobija se veći broj podtipova. Prema Jungovoj teoriji ličnosti, razvoj pojedinca teče od najprostijih struktura ka najvišim nivoima kao što je nadsvijest, tj. težnja ka jedinstvu i izmirenju svih suprotnih tendencija. Vrhovni cilj razvoja ličnosti je integrisanje svega postojećeg u njoj, stvarajući tako jedinstvo, ravnotežu i stabilnost ličnosti. Taj proces integracije teče kroz složene procese koji mu prethode - kao što je diferencijacija raznih sistema ličnosti iz jedne

opšte, globalne i nediferencirane cjeline. Tek nakon toga dolazi do razvoja jednog novog sistema i jedne nove harmonijske cjeline. Tu se cio razvoj osobe kreće ka višim nivoima u pravcu ka najvišeg nivoa, tj. ka samoaktualizaciji. Razvoj teče kroz potpunu diferencijaciju do završne integracije svih psiholoških snaga, pri čemu nadsvjesno ili Nad-JA zauzima mjesto ranijeg svjesnog JA.

Jung je jasno isticao da se razvoj ličnosti odigrava kroz sukob suprotnih sistema i tendencija ličnosti. Načelo suprotnosti ovdje je najvažnije, jer bez njege nema napetosti, a bez tenzije nema energije, pa ni ličnosti. Tu se introverzija suprotstavlja ekstroverziji, mišljenje se suprotstavlja osjećanju, čulno opažanje intuiciji. Međutim, te polazne komponente ne samo što se suprotstavljaju jedna drugoj, već se i uzajamno privlače. To djeluje kao princip jedinstva suprotnosti i krajnji rezultat i smisao ujedinjavanja tih suprotnosti je jedna uravnotežena ličnost. To bogatstvo i različitost procesa i sistema koji, u većoj ili manjoj mjeri, dovode do integrisane ličnosti Jung je najbolje opisao u svojoj tipologiji ličnosti (C. G. Jung: *Psihološki tipovi*). Prema toj tipologiji, postoje ekstremni slučajevi introvertnih i ekstrovertnih ljudi, ali su to vrlo rijetki slučajevi. Najveći broj pojedinaca nalazi se negdje između tih krajnosti i samo naginju, više ili manje, ka jednoj ili drugoj strani. Tipovi nisu prosti i jednostavni, već su najčešće složen sklop većeg broja crta ili faktora.

Jungovu teoriju ličnosti i shvatanje o psihološkim tipovima svesrdno je prihvatio Hans Ajzek (H. Eysenck). On smatra da je i sam eksperimentalno dokazao postojanje introvertne i ekstrovertne dimenzije ličnosti. Ajzenk čak smatra da je našao vezu između nekih neuroza i introvertnosti kao osobine normalne ličnosti, i nekih drugih neuroza i ekstrovertnosti kod normalnih ljudi. On smatra da u osnovi ovih neuroza, kako ekstremno introvertnih tako i ekstremno ekstrovertnih - leži Pavlovljev princip dominantnosti razdraženja, odnosno kočenja, kao fiziološkog procesa. U osnovi te obje vrste neuroza, prema Ajzenku, leže principi uslovljavanja - gdje se uočavaju razlike u stepenu uslovljivosti (vaspitljivosti), odnosno neuslovljivosti. Ajzenk tvrdi da su ekstroverti i introverti različito podložni uslovljavanju, jer se kod njih radi o različitim strukturama nervnog sistema. Ekstrovertne osobe su teže uslovljive te se kod njih i teže razvija savjest. U ekstremnim slučajevima iz ove grupe se više i regrutuju prestupnici i delikventi. Ajzenk je našao da je veća uslovljivost kod introverta, te zato imaju jako razvijeno Nad-JA, tj. savjest i ideale.

Već smo istakli da je i sam Jung smatrao da rijetko u stvarnosti postoje čisto ekstrovertni i čisto introvertni tipovi, već da je najveći broj ljudi negdje između ta dva ekstrema i samo manje ili više naginju jednoj ili drugoj strani. Jung smatra da se ta dva tipa najlakše mogu razlikovati u pogledu kretanja interesa: kod ekstroverta prema objektu, a kod introverta od objekta prema subjektu i njegovim unutrašnjim stanjima i psihološkim doživljajima.

Ekstrovertne osobe usmjeravaju svoja interesovanja prema spoljnjem svijetu i na odnose sa drugim ljudima. Introvertna osoba je ona koja nalazi interesovanje za život i vrijednosti života u svojim vlastitim mislima, osjećanjima i idealima. Ekstrovertna ličnost odlikuje se time što živi u sadašnjosti, cijeni svoje uspjehe u društvu, interesuje se za opipljivi i praktični svijet. Ona brže i lakše donosi odluke i aktivnija je. Nasuprot tome, introvertna osoba voli da sanja i planira, mašta i analizira svoja osjećanja, a posebno voli svijet mašte i intimni svijet. Introvertna osoba vodi računa šta drugi misle o njoj, podozriva je prema tuđim namjerama i često se osjeća inferiorno. Lako se zbunjuje i veoma često se osjeća povrijeđenom, jer to i nije teško kod takvih tipova ličnosti. Za razliku od introvertne ličnosti, koja nema puno prijatelja, ekstrovertne osobe lako uspostavljaju prijateljstva sa drugima i imaju puno prijatelja. One ne bježe ni od nepoznatog društva i slobodno iznose svoja osjećanja i misli pred drugima.

Već smo kazali da među najjednostavnije tipologije ličnosti spada Jungova podjela na introverte i ekstroverte. Međutim, to je veoma opšta i gruba podjela. Čitavu stvar dodatno otežava i to što neke osobe mogu da budu introvertne u jednom, ali ekstrovertne u drugom pogledu, tj. da se u jednoj situaciji ponašaju kao ekstroverti, a u drugoj kao introverti i obrnuto. Zato je Jung predložio i drugu podjelu ili tipologiju, i to prema tome koliko nečijim ponašanjem dominira mišljenje, osjećanje, intuicija, osjetilnost i slično.

Ali, iako ovakve jednostavne i grube tipologije i nisu precizne (sam Jung nije tako nešto ni sugerisao), one su nam ipak potrebne radi lakše orijentacije i razumijevanja pojava u psihologiji ličnosti.

Tipologija ličnosti prema dominantnim vrijednostima

Za nas je značajno i shvatanje da se ljudi mogu svrstati u izdvojene tipove prema vrijednostima. Tu je riječ o shvatanju da svaka osoba posjeduje neku vrstu jedinstvene filozofije života ili dominantnu vrijednost koja najviše određuje ili "boji" njenu cjelokupnu ličnost.

Jedna od takvih tipologija je i Šprangerova (E. Špranger) tipologija na osnovu vrijednosti. On razlikuje šest tipova ličnosti prema šest vrijednosti koje dominiraju u ponašanju pojedinaca, tj. u njihovom opažanju, mišljenju i rješavanju problema. Dakle, Špranger je nastojao da svrsta sve ljude u šest "idealnih" vrijednosnih tipova.

Teorijski tip - Kod ovog tipa preovlađuje interesovanje i traganje za istinom. Glavni životni cilj pojedinaca kod kojih dominiraju teorijske vrijednosti je da srede i sistematizuju svoja znanja na osnovu svog posmatranja, rezonovanja i svog načina učenja i rješavanja problema.

Ekonomski tip - Kod njega preovlađuju i dominiraju interesovanja za ono što je praktično i korisno. Ovakve osobe nastoje da stvore materijalna dobra i zbog toga više vjeruju u realnost i praktičnost nego u teoriju. Više ih zanima korisno nego lijepo.

Kod **estetskog tipa** - preovlađuju i dominiraju interesovanja za oblik i sklad. Ovakvi pojedinci vjeruju da je ljepota najviša istina kojoj treba težiti i sve stvari i događaje procjenjuju prema kriterijumima njihovih estetskih vrijednosti.

Društveni tip - ima jako izražena interesovanja za ljude i druženja. Razvijene su im sposobnosti empatije i razumijevanja drugih ljudi i njihovih vrijednosti, orijentacija, motiva i stavova. Dobroćudni su po svojoj prirodi i vode računa o dobroti drugih. Zato su ovakvi pojedinci obično i veliki humanisti i altruisti.

Kod političkih tipova - dominiraju interesovanja za moć i vlast. Imaju jaku želju da utiču na ponašanje drugih i da ih kontrolišu i usmjeravaju. Teže da se nametnu kao lideri i u tome najčešće i uspijevaju.

Religijski tip - ispoljava veliko interesovanje za shvatanje i razumijevanje jedinstva univerzuma. Pojedinci kod kojih dominira ovaj oblik interesovanja vole da se bave mističnim doživljajima i nastoje da otkriju nešto božansko u svakoj pojavi.

Kao i u Jungovoj teoriji, i za ovu se može navesti osnovna slabost - ona pokušava velik broj ljudi "uklopiti" u relativno mali broj "čistih idealnih tipova vrijednosti". Zato se i ovdje radi o tome da pojedinac

rijetko kad koristi samo jedan od tih šest tipova vrijednosti, već ih obično ima više i oni su samo različito prisutni po intenzitetu. Dakle, većina ljudi posjeduje ova interesovanja, samo što je kod jednih dominantniji teorijski, kod drugih estetski, kod trećih religijski tip itd.

Olportova kritika tipologije ličnosti

G. Olport zastupa tezu da sve tipologije počivaju na izdvajanju nekog segmenta iz cijele ličnosti. To obično prati i pretjerano naglašavanje važnosti tog segmenta - što je najčešće slučaj sa svakom tipologijom. Zato on i kaže da sve tipologije postavljaju granice tamo gdje im nije mjesto pa su zato sve kategorije, manje-više, vještačke kategorije.

Olport se zalaže za idiografski pristup u izučavanju ličnosti, gdje nema mjesta za tipologije i kategorije, jer je svaka ličnost nešto jedinstveno i neponovljivo i ne da se svrstati ili "uklopiti" ni u kakve kategorije i tipove. Kontradiktornost među tipologijama potiče otud što svaka od njih izdvaja različite "segmente" (neki tjelesni ili psihički kriterij) pa nisu u saglasju, a žele da budu sveobuhvatne, opšte ili univerzalne. Svaka od tipologija ličnosti nastoji da stvori "čiste" tipove - što podrazumijeva da se svi ljudi mogu svrstati (i to bez ostatka) u dvije ili više različitih kategorija. Ali teškoća je u tome što ljudi, uglavnom, nisu čisti tipovi, već najčešće spadaju u "mješovite". Zato Olport smatra da je daleko važnije da se govori o dimenzijama crta ili osobina ličnosti duž nekog kontinuuma.

Ovaj kritički osvrt više je upućen nekim veoma jednostavnim tipologijama ili klasifikacijama koje se obično sastoje od dvije ili tri glavne kategorije za koje se smatra da su pogodne za sve ljude.

Međutim, tipologije mogu biti i veoma složene - gdje se svaka osoba i njen položaj ili tip određuje u odnosu na mnoge dimenzije ličnosti. Naravno, što je ovakva tipologija složenija, teže ju je potvrditi i njeni "tipovi" nisu tako ubjedljivi.

Za Olporta su problematične ne samo jednostavne tipologije, već i one složene. To proizlazi iz njegove teorije ličnosti, gdje on brani tezu da je svaka ličnost jedinstvena ne samo po svojoj nasljednoj osnovi već i po svojoj specifičnoj organizaciji sposobnosti i osobina ličnosti, te ih je nemoguće svrstati ili "uklopiti" niti u jednostavne niti u složene kategorije i tipologije.

Ovakvo shvatanje jedinstvenosti i neponovljivosti strukture i organizacije sposobnosti i osobina ličnosti i jeste temelj Olportovog shvaćanja kognitivnih stilova i stilova učenja, pa i ličnosti u cjelini.

Dakle, iako pojedinci mogu imati neke zajedničke crte i osobine ličnosti razvijene (po intenzitetu) u jednakoj mjeri - oni se, opet, međusobno razlikuju - s obzirom na to da je to sve spojeno i povezano na jedan različit način, u jednu jedinstvenu strukturu (organizaciju), cjelinu ili sklop ličnosti. Mnogobrojni su faktori koji mogu da utiču na sve to. Među veoma važne spadaju i doživljaji iz ranog djetinjstva ili tzv. rano učenje i rano iskustvo. Istraživanja u ovoj oblasti posebnu su pažnju usmjerila na porodičnu klimu i porodičnu vaspitnu praksu u prvim godinama života djeteta.

Struktura i dinamika ličnosti

Već smo kazali da skoro sve definicije ličnosti ističu cjelovitost i organizaciju osobina, kao i jedinstvenost i dosljednost u ponašanju. Manje-više svi autori određuju ličnost kao cjelovitu organizaciju osobina. Najvažnije osobine koje određuju ličnost nazivaju se crtama ličnosti. Ove crte ili osobine ličnosti upravo i utiču na to da se pojedinci odlikuju svojom osobenošću i dosljednošću u ponašanju i po tome se oni i razlikuju međusobno. Zato i kažemo da na osnovu ponašanja pojedinaca možemo zaključivati da li su oni: sebični, altruisti, energični, inicijativni, pasivni i sl. Imajući u vidu da su takve osobine ličnosti opšte i relativno trajne - na osnovu poznavanja tih osobina i crta ličnosti možemo sa izvjesnom vjerovatnoćom predviđati ponašanje pojedinaca u određenim situacijama. Postoje crte ili osobine ličnosti koje se odlikuju velikom opštošću i zato obuhvataju veći broj specifičnih ili sličnih crta. To nam pomaže da bolje predviđamo ponašanje pojedinaca. Takve crte ili osobine ličnosti su: temperament, karakter i sposobnosti.

Temperament

Temperament se odnosi na to na koji način pojedinac nešto radi, kakva mu se osjećanja javljaju i koliko ta osjećanja traju. Temperament se, dakle, uvijek dovodi u vezu sa emocionalnim ponašanjem pojedinca prilikom obavljanja neke aktivnosti. Zato i kažemo da postoje: živahne, trome, prijatne, energične osobe. Velik broj autora smatra da su crte temperamenta najvećim dijelom određene nasljeđem. Kao dokaz za to oni navode da se kod tek rođenih beba mogu uočiti određene crte temperamenta: jedne su plačljive i razdražljive, a druge mirne i dobroćudne. Drugi autori takođe priznaju veliku ulogu nasljeđa u razvoju temperamenta, ali ističu i ulogu sredine u kojoj pojedinac raste i živi. Postoje različite klasifikacije i crte temperamenta. Poznata je ona koju je uradio starogrčki ljekar i filozof Hipokrat. On je istakao četiri vrste temperamenta: kolerički, sangvinički, flegmatični i melanholični. Ovu podjelu je kasnije prihvatio i Galen i dalje je razradio.

Kolerički temperament odlikuje se sljedećim karakteristikama: naglim i jakim reakcijama i nestabilnim i promjenljivim emocijama. Kod ovih tipova karaktera emocije su snažne, ali veoma promjenljive, a pošto su snažne, prouzrokuju burna i eksplozivna reagovanja.

Sangvinički temperament karakteriše: brzo reagovanje, ali osjećanja nisu tako jaka i ne traju dugo, sklonost ka vedrom raspoloženju, optimizam, društvenost. Karakteriše ga i pristupačnost, pričljivost, živahnost i bezbrižnost.

Flegmatički temperament karakteriše pojedince koji reaguju sporo, imaju slab intenzitet osjećanja, kao i mirnoću i staloženost u ponašanju.

Melanholički temperament karakteriše sporo reagovanje sa intenzivnim i dugim neprijatnim i tužnim osjećanjem (tuga, zabrinutost, nedruštvenost, ćutljivost, pesimizam, hirovitost, tjeskobnost itd.).

Ajzenk (Eysenck) je gore navedenu Hipokratovu klasifikaciju temperamenta kombinovao sa rezultatima moderne faktorske analize.

Tu se kao najvažnija crta temperamenta ističe emocionalna stabilnost. Ovakve osobe imaju adekvatne emocije i uspijevaju zadržati ravnotežu i kontrolu nad svojim emocijama i ponašanjem. Za razliku od toga, emocionalno nestabilni pojedinci nemaju adekvatno emocionalno reagovanje, već su njihove emocije burne i sklone naglim promjenama, te ih je zato teško kontrolisati.

Važna crta temperamenta je i opšti ton raspoloženja. Lako je primijetiti da kod nekih osoba preovlađuju optimistička raspoloženja, a kod drugih pesimizam i depresivno raspoloženje.

Karakter i crte karaktera

Karakter i karakterne crte su veoma široki pojmovi. Oni se posebno odnose na moralne karakteristike ličnosti i njeno ponašanje. Karakter se ispoljava u odnosu pojedinca prema sebi, prema drugima i odnosu prema zajednici. Karakternim crtama opisuje se voljno ponašanje pojedinca (upornost, samopouzdanje, dosljednost, odlučnost, inicijativnost, samokritičnost) i njegovi socijalni stavovi, vrijednosti, skromnost, motivi itd. Zato se i kaže da dobar karakter ima čovjek koji u svom ponašanju ispoljava: dosljednost, odlučnost, humanost, iskrenost, nesebičnost, tolerantnost, odgovornost, savjesnost, promišljanje, kritičnost prema sebi, altruizam prema drugima itd. Kaže se da čvrst karakter imaju oni koji, pored moralnih principa, pokazuju energičnost i upornost u svom ponašanju, a slab karakter se odnosi na one koji imaju moralne principe, ali ne i dovoljno snage i odlučnosti da ih primjenjuju. Smatra se da se osobine karaktera uglavnom stiču ili uče, za razliku od temperamenta - gdje nasljeđe ima veću ulogu. Za formiranje karakternih crta bitno je lično iskustvo, kao i različiti socijalni faktori: porodica, vršnjaci, škola itd.

ULOGA I INTERAKCIJA NASLJEĐA I SREDINE U RAZVOJU SPOSOBNOSTI

Pitanje vaspitljivosti sposobnosti je jedno od najvažnijih u psihologiji, jer se na taj način posredno traži odgovor i na drugo: šta ima odlučujuću ulogu u razvoju sposobnosti - nasljeđe ili sredina? Međutim, danas se te jednostrane hipoteze o odlučujućoj ulozi nasljeđa ili sredine u razvoju inteligencije sve više napuštaju, jer se došlo do saznanja da taj odnos sredinskih i nasljednih činilaca nije jednostran. Jer, da bi se mogla razviti određena sposobnost, za to moraju postojati unutrašnji uslovi kao opšta osnova (nasljedne dispozicije) na kojoj se razvijaju određene grupne i specifične sposobnosti pod uticajem aktivnosti ličnosti i drugih spoljnih uslova. Čini se, ipak, da bismo

mogli za početak prihvatiti Hebovu (D. Hebb) hipotezu o odnosu i ulozi nasljeđa i sredine u razvoju inteligencije kad kaže *da u povoljnim sredinskim uslovima gornju granicu razvoja inteligencije određuje nasljeđe, a u nepovoljnim to čini sredina*.

Pristalice teorije nativizma smatraju da se čak između 70% i 80% individualnih razlika u pogledu inteligencije može objašnjavati faktorima nasljeđa.

U jednom istraživanju (Erlenmeuer, Kimling i Jarvik, 1963) prezentovani su rezultati iz 56 studija ispitanika (različitog stepena srodstva) u rješavanju testova inteligencije. Tu su prikazani koeficijenti korelacije uspjeha na testovima inteligencije osoba različitog srodstva. Na bazi tih nalaza (vidjeti tabelu) moguće je izvesti sljedeće zaključke:

1. Svi podaci govore u prilog većoj i odlučujućoj ulozi nasljeđa, jer postoji sistematski porast koeficijenta korelacije između uspjeha parova ispitanika različitog stepena krvnog srodstva u rješavanju testova inteligencije. Iz priložene tabele se vidi da se rezultati kreću od potpunog odsustva korelacije između nesrodnika do korelacije od čak 0,90 između jednojajčanih blizanaca (identičnih ili monozigotnih blizanaca).

Korelacija između	N studija	Opažene (medijane)	Teorijske vrijednosti
Nesrodnici - djeca odgajana odvojeno	4	-0,01	0,00
Roditelji-usvojitelji - i djeca - usvojenici	3	+0,20	0,00
Djeca odgajana zajedno	5	+0,24	0,00
Rođaci - rođak drugog reda	1	+0,16	+0,14
Rodak prvog reda	3	+0,26	+0,18
Ujak (tetka) i nećak (sinovac)	1	+0,34	+0,31
Braća i sestre odgajani odvojeno	3	+0,47	+0,52
Braća i sestre odgajani zajedno	36	+0,55	+0,52
Dvojajčani blizanci istog pola	11	+0,56	+0,54
Dvojajčani blizanci različitog pola	9	+0,49	+0,50
Jednojajčani blizanci odgajani odvojeno	4	+0,75	+1,00
Jednojajčani blizanci odgajani zajedno	14	+0,87	+1,00
Direktna linija dede(babe) i unuci	3	+0,27	+0,31
Roditelj (kao odrastao) i dijete	13	+0,50	+0,49
Roditelj (kao dijete) i dijete	1	+0,56	+0,49

2. Postoji određena saglasnost između teorijski izračunatih i empirijski nađenih vrijednosti korelacije kod svih stepena srodničkih veza. Očigledno je da je raspršenje koeficijenta oko medijane veliko. Na

primjer, korelacija između djece i roditelja varira po raznim procjenama od 0,20 do 0,80. Potrebno je voditi računa i o tome da su podaci uzeti iz različitih istraživanja koja nemaju istu metodološku vrijednost i u kojima su korišteni različiti testovi za ispitivanje inteligencije, u osam različitih zemalja i u vremenskom rasponu od preko dvije generacije.

3. Posebno treba voditi računa o tome kako pojedini autori shvataju značenje sredinskih faktora. Prema mišljenju Ivića i saradnika (1976) osnovna slabost psiholoških istraživanja je u tome što ne uzimaju dovoljno u obzir sredinske makrofaktore, tj. razlike u izloženostima djeteta ukupnim društveno - kulturnim uslovima koji se u jednom istorijskom trenutku kod pojedinih ljudskih grupa izuzetno mnogo razlikuju. Tokom vremena takvi sredinski faktori djeluju komulativno i interaktivno, što još više povećava razlike.

Rezultati većine psiholoških istraživanja idu u prilog tezi da su nasljedni faktori značajniji u određivanju individualnih razlika među pojedincima nego li faktori sredine. Ovo pokazuju i rezultati istraživanja Jensena i Berta (Jensen, 1972. i Burt, 1966).

Ovi podaci govore da postoje stalne individualne razlike koje se mogu objašnjavati samo na osnovu sličnosti genotipova.

Neka ispitivanja (Newman i Freeman) pokazuju da su identični blizanci koji su od ranog djetinjstva živjeli u različitim sredinama ostali sasvim slični po svom tjelesnom izgledu, a ni razlike u temperamentu i inteligenciji nisu bile velike.

Te razlike su bile značajne kad su bile u pitanju karakterne osobine blizanaca. Na primjer, jedan od blizanaca je pokazivao osobine otvorenosti, sigurnosti u sebe i srdačnost u odnosima sa drugim ljudima. Za drugog blizanca karakteristika je bila povučenost, zatvorenost i nesigurnost. Koliko je udio nasljeđa i sredine u razvoju inteligencije moguće je ispitati i na taj način što bi se obezbijedila relativno stalna sredina, a da nasljedna osnova bude različita. To su eksperimenti sa adoptiranom, tj. usvojenom djecom. Tu se vrši upoređivanje rođenog (vlastitog) djeteta i usvojenog djeteta. Tu djeca žive u istim sredinskim uslovima, tj. ista im je sredina, a potomci su različitih roditelja te imaju i različitu nasljednu osnovu.

	Roditeljski geni	Moguće kombinacije roditeljskih gena	Očekivana pojavljivanja neke osobine kod potomaka
Majka (ili otac) Otac (ili majka)			 Svi potomci imaju sposobnost okusa
Majka Otac	 		 Svi potomci imaju sposobnost okusa
Majka Otac	 		 Svi potomci imaju sposobnost okusa
Majka Otac	 		 Jedna četvrtina potomaka nema sposobnost okusa
Majka Otac	 		 Jedna polovina potomaka nema sposobnost okusa
Majka Otac	 		 Niko od potomaka nema sposobnost okusa

Nasljedivanje sposobnosti okusa: Postoji 6 mogućih kombinacija dominantnih roditeljskih gena (T – od engleske riječi taste) i recesivnih gena za nenasljedivanje sposobnosti okusa (t).

Jedno od najpoznatijih istraživanja ove vrste izvela je Lihi. Ona je proučavala oko 400 usvojene djece koja su sva bila odvojena od svojih pravih roditelja prije nego što su navršili šest mjeseci i data na usvojenje pojedinim porodicama. U tom istraživanju je nađeno da je korelacija između nasljeđa i inteligencije veća nego što je korelacija između inteligencije i sredine. To se vidi iz činjenice da je korelacija između inteligencije roditelja i njihove rođene djece bila 0,60, a korelacija između inteligencije usvojitelja i adoptirane djece bila je samo 0,21. Druge osobine ličnosti pokazale su više zavisnosti od sredine nego od nasljeđa. Bitno je i to da rezultati istraživanja ukazuju i da razvoj inteligencije djece zavisi i od različitih činilaca sredine. Na osnovu većine dosadašnjih ispitivanja pokazuje se da nije moguće povući jasnu granicu o tome šta je i koliki udio nasljeđa, a šta i koliki udio sredine. Čak i kad je u pitanju jedna ličnost, teško je reći za neke njene osobine koliko su one proizvod nasljeđa, a koliko sredinskih faktora i aktivnosti

(učenja). Za intelektualnu darovitost se može reći da je ona proizvod ne samo nasljeđene osnove, već i sredinskih uslova i aktivnosti ličnosti, i to u jednom integralnom i interakcijskom odnosu.

Neka istraživanja u biologiji, posebno u okviru genetskog inženjeringa, pokušavaju još bolje utvrditi puteve i zakonitosti biološkog nasljeđivanja. Međutim, sigurno je da se te zakonitosti odvijaju na višim i složenijim nivoima kad je u pitanju ljudska jedinka i teže ih je otkriti i predvidjeti nego što je to slučaj kod biljaka i životinja. Osim toga, roditelji su najvećim dijelom samo prenosioci nasljednih osobina, a ne direktni davaoci. U toku samo svojih dvadeset prethodnih pokoljenja ljudska jedinka ima preko dva miliona predaka. Svi ti mnogobrojni preci na neki način učestvuju u začeću ljudskog bića sa svojim mnogobrojnim genima i njihovim kombinacijama, tj. daju njegovu nasljednu osnovu. Ako pak kod roditelja pratimo samo deset pari nekih relevantnih osobina, može se dobiti preko šezdeset hiljada različitih tipova potomaka i preko milion međusobno različitih kombinacija tih osobina. A pošto prema zakonima genetike ni svi nasljedni činioci ne dolaze direktno do izražaja, već jedni preovlađuju (postaju "dominantni"), a drugi bivaju potisnuti (postaju "recesivni"), to su kombinacije gena stvorene pri začeću, kao i njihov kasniji razvoj u svakom organizmu posebno skoro nepredvidivi. Kad se svemu tome dodaju i mnogobrojni uticaji uslova sredina, kao i aktivnosti same ličnosti - onda su mogućnosti kontrole svih tih faktora još složenije i teže.

Sposobnosti kao crte ličnosti

Sposobnosti kao crte ličnosti utiču na snalaženje pojedinca u različitim situacijama. Razlike u sposobnostima među pojedincima značajno utiču i na pojavu razlika u uspjehnosti i obavljanju različitih poslova. O intelektualnim sposobnostima već smo dovoljno govorili, te ćemo sada nešto više govoriti o psihomotornim i senzornim sposobnostima.

U **psihomotorne sposobnosti** spadaju: spretnost ruku i spretnost prstiju, kao i njihova koordinacija, zatim sposobnost brzog motornog reagovanja i sl. Nekada se mislilo da postoji opšta motorna sposobnost ili opšta spretnost i spremnost za tjelesni rad. Međutim, savremena istraživanja pokazala su da postoji samo niz motornih sposobnosti i da je opravdanije govoriti o spretnosti ruku, spretnosti prstiju i drugih speci-

fičnih motornih sposobnosti. Došlo se i do saznanja da je veoma teško izraditi takav test koji bi mjerio neku opštu tjelesnu sposobnost, ali je moguće i to uraditi.

Postoje i **senzorne sposobnosti** - koje se odnose na razlikovanje intenziteta i kvaliteta različitih vrsta čulnih draži. Postoji toliko senzornih sposobnosti koliko ima i čula: sposobnost vida, sluha, mirisa, pokreta, dodira, okusa itd. I ove sposobnosti, kao i psihomotorne, veoma su važne za obavljanje određenih poslova. Poznato je da određena zanimanja zahtijevaju visok nivo razvijenosti psihomotornih i senzornih sposobnosti, kao što je to slučaj u saobraćaju, te se zato prilikom izbora ljudi za obavljanje tih poslova i ispituju te sposobnosti.

Razvoj i socijalizacija ličnosti

Razvoj svakog pojedinca odvija se pod snažnim uticajem mnogobrojnih bioloških i socijalnih faktora. Glavne grupe bioloških faktora su: nervni sistem, endokrini sistem (žlijezde sa unutrašnjim lučenjem) i tjelesna konstitucija. Isto tako, ljudska jedinka se ne rađa kao gotova ličnost, već ona to najvećim dijelom postaje učenjem. Razvitak ličnosti je kontinuiran i stalan proces i traje od djetinjstva do kraja života. Taj razvoj zavisi od mnogobrojnih faktora, a prije svega - od učenja i djelovanja socijalnih činilaca.

Sazrijevanje i učenje su važni faktori razvoja ličnosti i oni su u velikoj međuzavisnosti. Npr. poznato je da dijete počinje da izgovara prve riječi krajem prve godine života ako živi u normalnim socijalnim uslovima, tj. uz pomoć porodice i njenih članova (roditelja, brata, sestre) i vršnjaka. Ako su ti uslovi zadovoljeni, dijete će razviti potpun govor i govorne sposobnosti. Ima, recimo, slučajeva gdje su neka djeca odrasla uz gluhonijeme osobe i ta su djeca znatno kasnije progovorila. Znači, ljudska jedinka ne rađa se sa gotovom sposobnosti govora, već samo sa dispozicijom ili nasljednom osnovom da se govor razvije.

Dakle, pored nasljeđa i sazrijevanja, potrebno je učenje i aktivnost jedinke. Najveći broj sposobnosti i osobina ličnosti upravo su rezultat i biološkog sazrijevanja i učenja, kao i njihovog međuzavisnog dejstva ili interakcije. Npr. dijete od pet mjeseci ne može naučiti da hoda, ma ko-

liko ga vježbali, ali će tu vještinu brzo svladati uz malo vježbanja i učenja kad bude imalo godinu dana.

Faktori socijalizacije

Socijalizacija podrazumijeva kontinuirano mijenjanje ponašanja pod uticajem socijalnih faktora kao što su: porodica, škola, vršnjaci i šira društvena sredina. Ljudska jedinka i postaje ličnost zahvaljujući upravo socijalnim faktorima i učenju. Od svog rođenja pa do kraja svoga života jedinka je u neprekidnom kontaktu sa drugima i bez njih ne bi postala odrasla zrela osoba. Ličnost je, dakle, rezultat uzajamnog uticaja i interakcije bioloških i socijalnih faktora. Proces socijalizacije jeste, u prvom redu, proces učenja u širem smislu. Taj proces podrazumijeva kompletno iskustvo pojedinca stečeno u neprekidnom kontaktu sa drugima - u porodici, školi, grupi vršnjaka, grupi prijatelja, kolega na poslu itd. Proces socijalizacije se, takođe, odvija i u značajnoj mjeri pod uticajem onog što pojedinac sluša i čita (tekstovi, radio, literatura, filmovi, televizija itd.). Različite vrste socijalnog učenja - kao što je učenje po modelu, učenje identifikacijom, učenje imitacijom i posmatranjem - djeluju od rođenja pa do samog kraja života. Na taj način i u tim uslovima pojedinac stiče socijalno ponašanje koje će mu pomoći da se razvije kao ličnost. Naravno, procesom socijalizacije ne stiču se samo pozitivne osobine (društvenost, drugarstvo, odgovornost, moralnost itd.), već i neprihvatljivi oblici ponašanja, kao što su agresivnost, ljenost, neodgovornost itd.

Porodica

Porodica kao faktor socijalizacije i faktor razvoja ličnosti u cjelini je od najveće važnosti. Ovdje se, prije svega, misli na porodičnu atmosferu i porodičnu vaspitnu praksu, kao i odnos među članovima porodice, položaj djeteta u porodici i sl. Porodica i porodični odnosi, tj. odnosi roditelja i drugih članova porodice prema djetetu u prvim godinama njegovog života su od velike važnosti za formiranje osjećanja sigurnosti. Osjećanje sigurnosti dijete stiče kroz pristup članova

porodice koji se o njemu brinu i imaju stalni kontakt sa njim. Dijete čije biološke potrebe (potreba za hranom, vodom, čistoćom) nisu zadovoljene, i koje osjeća hladnoću i neprihvaćenost, netolerantnost i odbačenost od drugih članova porodice neće formirati osjećaj sigurnosti niti pravilan odnos prema drugima. Za razliku od njega, dijete čije su biološke potrebe, kao i potrebe za ljubavlju i povjerenjem, zadovoljene - ima mnogo veće šanse da se razvije u zdravu ličnost. Djeca koja rastu u atmosferi prihvatanja, razumijevanja i tolerantnosti, kao i ohrabrivanja da ispoljavaju svoje potencijale i bez straha da će biti ukoreni ili kažnjeni i za najmanju grešku, mogu da formiraju osjećaj sigurnosti. Prevelika strogost i nedosljednost u vaspitnim postupcima roditelja i drugih članova porodice mogu da prouzrokuju poteškoće u razvoju i ponašanju djeteta. Isto tako, i pretjerana briga i prezaštićenost djeteta od strane roditelja mogu biti uzrok poremećaja u razvoju ponašanja.

Što se tiče vaspitnih postupaka, izgleda da suština pitanja leži u tome da nije toliko značajna vrsta postupaka, već, posebno značenje koje oni imaju za dijete u prvim godinama života. "Isti" postupci mogu imati potpuno različite efekte na različitu djecu. Zbog svega ovoga postoji veliko interesovanje za ispitivanje kakve posljedice imaju različite vrste emocionalnih doživljaja koji prate određene vaspitne postupke u ranom djetinjstvu. U tim istraživanjima je nađeno:

- Ako dijete ima osjećaj da je odbačeno - onda se kod njega stvara i osjećanje nesigurnosti i samopotećenjivanja, a stvara se i negativistički odnos prema stvarnosti i izgrađuje osjećaj apatije i ravnodušnosti prema svemu. Odbačena djeca nisu sposobna za trajnije zdrave emocionalne veze, niti da daju ili primaju ljubav u odraslom dobu - jer to nisu naučili niti imali u periodu ranog djetinjstva - koji je kritički period za stvaranje takvih odnosa.
- Pretjerano oštra disciplina može da formira kod djeteta potrebu za pokoravanjem. Zbog toga kod takve djece često i dolazi do buntovničkog odnosa prema roditeljima i drugih vidova stege i autoriteta. Kad odrastu, kod njih se ispoljava rigidnost u mišljenju i ponašanju i najčešće formiraju kognitivni stil zavisnosti percepcije od polja.
- Nesigurnost se kod djece ispoljava kad dijete osjeti da je zanemareno i nedovoljno zaštićeno i nema podršku i toplinu onih koji se njime bave i o njemu brinu.
- Materinska prezaštićenost, takođe, može dovesti do negativnih posljedica. Ako su majka ili oba roditelja popustljiva ili nekonzis-

tentna, može se kod djeteta razviti egocentrizam, sebičnost i neadekvatnost, osujećenje i nizak nivo tolerancije na frustracije. Ako je pak majčina prezaštićenost i briga jako nametljiva, velika je vjerovatnoća da će dječiji razvoj biti usmjeren ka samopotečenjivanju, pokornosti, pasivnosti i zavisnosti.

- Pretjerano strogi moralni standardi u ranom djetinjstvu koji su nametnuti od strane roditelja - mogu da stvore preduslove, za razvoj rigidne ličnosti u odraslom dobu i sklonost da se doživljavaju osjećanja krivice i unutrašnji sukobi i konflikti itd.

Uticaj škole i vršnjaka

Veoma važni faktori socijalizacije ličnosti su škola i vršnjaci. Škola i školski sadržaj utiču na sve dimenzije razvoja ličnosti učenika: intelektualnu, emocionalnu i socijalnu dimenziju. Dolaskom u školu dijete se susreće sa novom sredinom, susreće nove prijatelje, uči nove uloge. U školi se ne stiču samo nova znanja, već se razvijaju i druge sposobnosti i osobine ličnosti. Na osnovu svog odnosa prema vršnjacima i odnosa njegovih vršnjaka i nastavnika prema djetetu, ono formira i pojam o sebi ili sliku o sebi koja se mijenja tokom školovanja i sticanja novih iskustava. Cilj svake škole jeste da kod svojih učenika razvije one sposobnosti i one vrijednosti koje je kao cilj postavila šira društvena zajednica. Sva istraživanja pokazuju da osobine ličnosti nastavnika jesu od izuzetne vrijednosti za socijalizaciju djeteta i mladih. Nastavnik je model na koji se djeca i mladi ugledaju i uče njegove manifestacije ponašanja i odnos prema radu i drugima. Škola je sredina gdje se doživljavaju i uspjesi i neuspjesi. Nastavnik može da bude model mladima kako da se marljivo radi i uči, ali i kako se griješi, i to iz najboljih namjera da se nešto uradi dobro. Djeca u školi ne uče da budu samo najbolji, već takođe uče i to kako da se ponašaju kad dožive neuspjeh. Škola je ne samo priprema za život, već i sam život, a to znači da su i uspjesi i neuspjesi sastavni dio tog života. Važno je učiti djecu i mlade da se samo vlastitim trudom može doći do pravih uspjeha. I uspjesi i neuspjesi sastavni su dio života i pokretači razvoja. Važno je samo pomoći djeci i mladima da uvide gdje su griješili ako dožive neuspjeh i da uče iz svojih grešaka i svojih neuspjeha. Djeca i mladi u školi uče se i strpljenju i istrajnosti, tj. da ne odustaju od

pokušaja da ostvare svoje ciljeve ako u početku dožive neuspjeh. Na taj način se u školi uče da uspjeh ne dolazi ni lako ni brzo, već stalnim radom i ulaganjem vlastitih napora. Druženje sa vršnjacima predstavlja veoma važno sredstvo socijalizacije ličnosti, posebno kad je u pitanju usvajanje novih socijalnih vrijednosti i stavova, poželjnih ili nepoželjnih vidova ponašanja itd. Vršnjaci utiču i na to kako se mladi odijevaju, zabavljaju i provode slobodno vrijeme, kao i na način govora i izražavanja.

Položaj i uloge

Položaj i uloge pojedinca u društvu takođe su očigledan dokaz kako određena kultura djeluje na formiranje ličnosti. Položaj ili status govore nam o tome kakvo mjesto zauzima neki pojedinac u društvu ili grupama kojima pripada. Uloge se odnose na ponašanje koje je vezano za određeni položaj u određenoj kulturi. I zaista, u svakom društvu, bilo da je riječ o starim ili savremenim kulturama, postoje određeni statusi ili položaji, s obzirom na pol, uzrast, znanje, poslove koji se obavljaju itd. Za svaki od tih položaja vezuje se i očekuje određeno ponašanje ili uloga. Svaka grupa kojoj pojedinac pripada (porodica, grupa vršnjaka, radne grupe, političke grupe, religijske grupe itd.) zahtijeva od svojih članova određeno ponašanje u odnosu na položaj koji zauzima u toj grupi. Npr. različit položaj nastavnika i učenika zahtijeva od njih i sasvim određeno ponašanje u skladu sa njihovim položajem. Pojedinac tokom svog života može da bude član više grupa i u svakoj od tih grupa ima određen položaj i određenu ulogu. On može da bude otac porodice, radnik u preduzeću, član neke političke partije, da pripada određenoj religijskoj grupi itd. U svakoj od tih grupa on se ponaša u skladu sa svojim položajem. Baveći se duži period određenim zanimanjem ili zauzimajući određeni položaj, ljudi stiču - uz određeno ponašanje vezano za taj položaj - i neke osobine ličnosti. Upravo to i omogućuje bolje izučavanje i predviđanje njenog ponašanja vezanog za određenu ulogu. Položaji i uloge koje pojedinac zauzima i vrši u različitim grupama mogu da utiču na formiranje kako poželjnih tako i nepoželjnih vidova ponašanja. Literatura (romani, priče) je puna opisa takvih poželjnih i nepoželjnih ponašanja određenih likova.

Zrela ličnost

Ličnost se razvija tokom cijelog života. Faktori nasljeđa, socijalna sredina i aktivnosti pojedinca djeluju u međuzavisnosti. Od pripadnika određenih kultura ili grupa zavisi koje osobine ličnosti će se bolje ocijeniti ili vrednovati kao osobine zrele ličnosti. Danas se veći broj psihologa slaže u tome da zrelu ličnost čine: intelektualna, emocionalna i socijalna zrelost. Psiholog Maslov je na osnovu analize biografija poznatih ljudi zaključio da zrelu ličnost karakterišu sljedeće osobine: realističnost u ocjenjivanju stvarnosti, prihvatanje sebe i drugih onakvih kakvi jesu, spontanost u akcijama, socijalna osjećanja i simpatije prema ljudima, demokratizam i odsustvo etničkih i rasnih predrasuda, jasni moralni principi, smisao za humor (ali bez ismijavanja drugih) i stvaralaštvo. Takođe, neki autori ističu da je zrela ličnost tolerantnija prema drugima i upornija u ostvarivanju svojih ciljeva. Ipak, bilo bi nepravredno poricati nekom pojedincu zrelost ako ne posjeduje neku od gore navedenih osobina. Zato neki psiholozi ističu i neke opšte karakteristike pojedinca kao kriterije zrele ličnosti, a to su: odnos prema sebi, odnos prema drugim osobama i odnos prema događajima. Tu se ističe da zrela ličnost pri ostvarivanju svojih ciljeva vodi računa ne samo o svojoj dobrobiti, već i o dobrobiti drugih. Odnos prema sebi karakteriše realno ocjenjivanje sebe (realna slika o sebi) i prihvatanje sebe onakvim kakav jeste, ali i težnja za vlastitim razvojem i samokontrolom. U odnosu prema drugima zrela ličnost pokazuje poštovanje i osjetljivost za potrebe drugih. Naravno, različite kulture imaće i različite kriterije o tome šta se ocjenjuje kao poželjna osobina zrele ličnosti. Isto tako, nije bitno samo koje osobine pojedinac posjeduje, već i kako su te osobine integrisane i povezane u jednu jedinstvenu cjelinu.